

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів — історико-філософські проблеми середньовічної шкільної та університетської освіти.

ФІЛОСОФСЬКО-ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФАКУЛЬТЕТУ МИСТЕЦТВ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Проблема вивчення методологічних основ факультету мистецтв у часи становлення університетської системи в країнах Західної Європи завжди була предметом наукового дослідження вчених різних історичних шкіл. Ще в першій половині ХХ століття представники школи «Анналів» М.Блок і Л.Февр у контексті історичної методології піднімали ключові питання середньовічної ідеології, культури та освіти [1; 5].

Витокам середньовічної філософії та освіти, проблемі її спадковості від античності присвячено ряд праць В.С.Уколової [4], завдяки яким ми маємо можливість простежити античні і ранньосередньовічні традиції, що закладуть основи університетської системи XIII-XIV століть. Питання еволюції середньовічної культури й освіти, їх трактування представниками школи «Анналів» склало предмет дослідження праці О.Я.Гуревича [2]. Шляхи формування середньовічної освіти в тісному зв'язку з епохою Середньовіччя у цілому

і розвитком міста, зокрема, аналізуються у дослідженні А.Л.Ястребницької [6].

Філософія й освіта цивілізації середньовічного Заходу розглядається у контексті християнського суспільства, ментальності, світу емоцій і форм поведінки французьким дослідником Ж. Ле Гоффом, під впливом якого було створено ряд праць, присвяченим окремим аспектам середньовічної картини світу і ментальності [3].

Тому автор статті має за мету показати процес становлення і розвиток підготовчого факультету в середньовічній університетській системі, дидактичні та філософські засади, які визначили форми, методи і принципи організації занять.

Університет — типовий продукт Середньовіччя. Якщо загальною моделлю шкіл виступали античні аналоги, яких дотримувалися середньовічні школи, поновлюючи окремі деталі, то університет не мав свого прототипу. Такої організації корпоративних формацій і вільних асоціацій учнів та наставників з їх привілеями, визначеними програмами, дипломами, знаннями, — не знала Античність ні на Заході, ні на Сході.

Навіть термін «університет» — від початку вказував не на центр навчання, а на корпоративну асоціацію. У сучасному економічному розумінні це був перший синдикат, який охороняв інтереси певної категорії населення. Паризький університет — модель організації, на яку орієнтувалися майже всі інші університети, був на практиці об'єднаною корпорацією магістрів і студентів. У XII ст. особливо відзначалася кафедральна школа Нотр-Дам, де навчалися студенти з усіх кінців Європи. Це зробило її об'єктом уваги римської курії.

Автономізація університету йшла під прямою егідою короля, єпископа та його канцлера. Факт, про який доречно згадати, полягає в тому, що поривання до свободи викладання в університеті в протилежність тиску влади, знайшло відчутну підтримку в формі папської протекції.

Університетська організація XIII ст. була ознакою інтеграції інтелектуального життя з життям самого міста. Але рекрутування і горизонти університету виходили далеко за межі міста. Найбільші університети XIII ст. — Паризький та Оксфордський — рекрутувалися по всьому християнському світі й давали ліцензію на викладання в будь-якому центрі Європи.

Діяльність університетів супроводжували два феномени. Перший — це народження певного стану — світських вчених, яким церква довірила місію викладання істин «одкровення». Історичне значення цього феномену полягає в тому, що й сьогодні офіційна доктрина церкви передбачає, що освіта повинна і може бути довіреною лише церковним ієрархам. А в університеті ще з XIII ст. магістрам офіційно дозволялося обговорювати питання віри. Святий Фома, Альберт Великий і Бонавентура будуть називатися пізніше «докторами церкви». Так поряд з двома офіційними владами — церковною і світською — з'явилася третя влада інтелектуалів, вплив яких на життя суспільства з часом ставав все відчутнішим.

Другий феномен був пов'язаний з відкриттям Паризького університету, куди потрапляли викладачі й студенти всіх станів. Університетська спільнота від самого початку не знала кастових відмінностей, навпаки, вона утворювала нову касту гетерогенних соціальних елементів. Якщо в наступні епохи університет набуває певних аристократичних рис, то середньовічна «спільнота» (*universitat*) від самого початку дійсно була «народною», бо діти селян і ремісників через систему привілей ставали студентами, беручи на себе тягар найсуворіших зобов'язань, неминучих на цьому тернистому шляху. Голярди і клерки складали цілий світ у собі. Їх шляхетність більше невизначалася становим походженням, все залежало від напрацьованого культурного набутку. З'явилася нова сутність поняття «шляхетності» й «витонченості» у тлумаченні аристократизму розуму й поведінки, особливого складу психіки та рафінованості смаку [2, с.31].

Цікаво міркував з цього приводу Бокаччо: «Освіченим є не той, хто після тривалого навчання в Парижі ладен продати свої знання за дріб'язки, як це багато хто робить, а той, хто вміє добиратися до причин цього від самих витоків» [1, с.332].

На початку XIII ст. у Паризькому університеті було два факультети — теології та артистичний (факультет мистецтв). Саме другий факультет слугував підготовчим до першого. Універсальна мова — латина — у XIII ст. відігравала важливу роль і в політиці. Кожним з цих двох факультетів керували титулярні викладачі (regents) на чолі з деканом (doyen). Найбільш чисельний факультет мистецтв поділявся на чотири нації (французька, пікардійська, норманська, англійська). Кожною з націй керував прокуратор. Над прокураторами стояв ректор, у веденні якого від початку був тільки факультет мистецтв. Генеральна асамблея університету об'єднувала всіх викладачів і вирішувала загальні проблеми двох факультетів.

У кінці XIII ст., коли у Паризькому університеті стало чотири факультети (декретний, або канонічного права, медичний, теологічний і артистичний), ректор факультету мистецтв почав виконувати функції голови всього університету. Він обирався тільки на один триместр, але в деяких непередбачених випадках його могли перебрати й раніше. Іноді, навпаки, він залишався на другий і третій строки. Ректор розпоряджався університетськими фінансами і головував на генеральній асамблеї.

Всі заняття на факультеті мистецтв відбувалися латинською мовою, тому німці, французи й англійці могли слухати італійського професора з таким же успіхом, як і його співвітчизники. Латиною спілкувалися студенти й між собою. На факультеті вільних мистецтв (артистичному) навчалися шість років (як правило віком від 14-ти до 20-ти). Основами підготовки до навчання на наступному факультеті виступали граматики, логіка, математика, фізика й етика.

Навчальна програма найчастіше визначалася на рік. Поділ навчального року на семестри з'явився лише у XV ст.: великий семестр (від середини вересня до Пасхи) і малий (від пасхальних канікул до середини червня). Організація програм та екзаменів вар'ювалася в залежності від часу і місця. Навчальних курсів ще не існувало. Студенти слухали не курс, а певну книгу. Лекції поділялися на ординарні (важливі, обов'язкові) та екстраординарні (допоміжні). Перші читалися вранці, коли студенти були здатні краще сприймати матеріал, другі — після обіду і на свята [5, с.127].

Обстановка на ординарних лекціях була суворою, як на виконанні меси: заборонялося переривати лекцію питаннями, лектор і студенти повинні були носити форму, предписану статутом. За спізнення чи пропуск занять стягували штраф не тільки зі студента, але й з викладача. За два тижні відсутності без поважної причини студента не допускали до іспитів.

«Читати» лекції за власними нотатками не дозволялося. Від викладачів факультету мистецтв вимагали, щоб їх мова була живою і вільною, як у проповідника в церкві. За диктування лекцій могли позбавити права викладання на рік. Але на практиці не все було так просто. Книги до розвитку друку були у великому дефіциті. Якщо комусь із вчених мужів вдавалося зібрати 200 томів літератури, то це вважалося нечуваною розкішшю. Тому, хоча практично і школярі повинні були приходити на заняття з книгами, орієнтуючись у матеріалі, фактично більшість з них бачили підручники тільки в руках багатих однокурсників. Керівництво університетів намагалося прийняти міри, для бідних студентів відводилися окремі години на диктант, але повністю уникнути «задиктовування» впродовж лекції все ж не вдавалося.

На систематичне подання навчального матеріалу джерела також не вказують. Логіка складалася з мертвого навантаження фактами, окремими положеннями. Історія була поєднанням легенд з хронологічними подіями, іменами й

датами. Фізика, анатомія викладалися з позицій споглядання, без лабораторних дослідів і наочних демонстрацій. Ми можемо тільки здогадуватися, якими були результати перших операцій на медичному факультеті [6, с.63].

Головним же достоїнством школяра факультету мистецтв виступала прекрасна пам'ять. Величезну кількість текстів авторитетних стародавніх мислителів, а також їх коментарів студент мусив тримати в голові. Не всі, безумовно, були настільки старанними, щоб знайомитися з першоджерелами. Навіть Біблію читав не кожний студент, більшість задовольнялася коментарями. Справжнім стихійним лихом стали так звані «суми» — стисле викладання обов'язкових «програмних» книг, які користувалися великим попитом у студентів, котрі не бажали серйозно навчатися.

Жодних письмових робіт у Середні віки не існувало. Практичні заняття відбувалися у формі репетицій і диспутацій. На репетиціях школярі повторювали пройдений матеріал, відповідали на питання за текстом. Диспутація або семінар полягали у дискусії, де кожна тема пропонувалася студентам у формі питань для обговорення, відповіді на які давали спочатку студенти, а потім викладачі. Це була типова форма дидактичного процесу, мета якої полягала у входженні до суті взаємозалежності розуму й віри через аргументи кожної зі сторін. Це допомагало в динамічному розвитку окреслити контури проблеми і шляхи думки.

На диспутаціях «артисти» повинні були навчитися оперувати логічними поняттями і досягнути досконалості у вправах з красномовності впродовж ученої суперечки. Та нерідко диспутації виливалися в безплідне теоретизування, або навіть у вишукано-цинічне богохульство.

Як відомо з джерел, викладачам факультету мистецтв Паризького університету впродовж певного часу було заборонено читати лекції на основі фізичних і математичних творів Аристотеля. Водночас неможливо було сподіватися,

що викладачі факультету мистецтв будуть ще довго задовольнятися лише граматиною і логікою, коли перед їхніми очима значно поширювалося поле діяльності. У 1252 році викладачі спробували домогтися ліцензії на коментарі з окремих творів Аристотеля. 1255 року весь факультет прийняв статут, що вимагав негайного вивчення всіх відомих праць вченого.

Заборона на лекції, присвячені фізичним та метафізичним працям геніального грецького філософа, фактично вже не діяла, тому вірогідно, що статут 1255 року більше виступав у ролі чіткої систематизації навчальної програми, ніж був революційним актом [1, с.203]. Отже, із середини XIII ст. лекції за Аристотелем читалися на факультеті мистецтв і основи античної філософії для студентів трактувалися вільно.

Теологи намагалися на свій манер трактувати аристотелівські теорії або полемізувати з їх приводу, бо багато чого в них не вважали сумісним з християнською ортодоксією. Окремі доктори теології пропонували виключити з праць Аристотеля суперечливі моменти, щоб не спонукати студентів до вільнодумства. Однак, після 1260 року викладачі факультету мистецтв знову активізувалися у викладанні основ аристотелівської теорії, вважаючи її втіленням філософської мудрості, не особливо озируючись на вимоги теологічної ортодоксії.

Ми не маємо точних відомостей про те, впродовж якого часу формувався Паризький університет, скільки пішло десятиліть на боротьбу за автономію з міськими магістратами, з настоятелями соборів. Але точно відомо, що 1215 року статут був затверджений папським легатом Робертом де Курконом, а через два роки університет став ареною битви церковних фракцій: його потрясло суперництво мирян з ченцями-домініканцями і францисканцями.

Папа Григорій IX, який ще кардиналом турбувався про розвиток освіченості серед францисканців, робив усе

можливе для ствердження чернецьких орденів у житті Паризького університету. 1217 року домініканці затвердилися в університеті, а 1229 — отримали там кафедру теології. Того ж року францисканці також отримали там другу кафедру, яку очолив англієць Олександр із Гельса, що став першим професором-ченцем.

Проникнення членів орденів до Паризького університету відбувалося не без серйозної протидії з боку міської влади і духовенства. Викладачі-монахи висловлювали думку, що ця протидія є наслідком забобонів і бажання захистити свої законні майнові права. З точки зору їх міських опонентів, монахи не сміли претендувати на невиправдані пільги і привілеї. Але домініканці й францисканці користувалися захистом найсвятішого Престолу, тож не зважаючи на могутність протидії, успішно їй протистояли. Так, найвідоміші філософи XIII ст. у своїй більшості походили з чернецьких орденів.

Факультету мистецтв ця боротьба майже не торкнулася, тільки окремі ченці осіли там, викладаючи курс логіки або діалектики [3, с.516].

Навчальний курс на факультеті мистецтв тривав шість років. Найбільш нездатні до навчання студенти витримували два роки й атестувалися бакалаврами, але щоб стати магістром, необхідно було довчитися до двадцяти років. Раніше цього віку викладати на факультеті не дозволялося. Однак, сам навчальний курс був орієнтований на подальше викладання, на випуск учителів або магістрів. Оскільки навчання мистецтвом готувало до вивчення циклу вищих наук і теології, остання вважалася царицею всіх наук. Отримання ступеня майстра або доктора теології давало право викладання на факультеті, розглядалося як вершина академічної кар'єри.

На факультетах медицини і канонічного права (декретному) студенти навчалися з 20-ти до 25-ти років, після чого отримували ліцензію на викладання і практику (licentia

ubique docendi). І тільки факультет теології вимагав 15-ти років навчання, а мінімальний вік для докторанта визначався 35-ма роками. Звідси легко зрозуміти, чому найвидатніші мислителі Середньовіччя були саме теологами.

Загальне піднесення університетів у XIII столітті було підтримане еволюцією книжко-видавницької техніки (вдосконаленням виготовлення тонкого пергаменту) і писемності. Інноваційний скоропис, що ввійшов у практику з другої половини XIII ст. був пов'язаний з розповсюдженням у Західній Європі готичного манускула, очеретяного й гусячого пера.

У XIV столітті в Європі зростає кількість університетів, які самоорганізуються за паризькою або оксфордською моделями, хоча географія університетів цього періоду вичерпується Англією, Францією, Іспанією, Португалією та Італією. На початку XV ст. студенти Європи відвідували 65 університетів, а наприкінці століття — 75.

Але ця своєрідна експансія, що полягала у збільшенні кількості університетів у часи формування в Європі національних держав, супроводжувалася, за сутністю, зниженням загального рівня навчання і консервативністю методології. Постійні втручання Паризького університету в сферу політики на момент схизми і громадянської війни між арманьяками й бургундцями частково підірвали його авторитет, а його доктори канонічного права і теології, що провели процес Жанни д'Арк, втратили свої старовинні привілеї: фіскальну (1437), судову (1445) та право страйку (1499).

І тільки факультет мистецтв продовжував працювати без змін, відбираючи із церковно-монастирських і кафедральних шкіл учнів і зростав чисельно. У XV ст. студентам, які закінчили повний шестилітній курс навчання на факультеті, стали присвоювати вчений ступінь доктора мистецтв. На зміну викладачам-магістрам прийшли професори, що вже не

відчували пригніченості від зверхнього ставлення професури інших факультетів.

Змінився і підхід до екзаменів на факультетах. Відтепер практикувалися професорами екзамени-бесіди з усього викладеного матеріалу, де викладач міг спілкуватися з одним студентом впродовж доби. Та все ж факультет традиційно вважався найдемократичнішим і славився розсадником вільнодумства. З цього факультету вийшли найвидатніші письменники і поети пізнього Середньовіччя.

З XV ст., коли в церковно-монастирських і кафедральних середніх навчальних закладах шкільний театр став обов'язковою дисципліною, на факультетах мистецтв з'являється власний університетський театр, який відзначався надзвичайно високим рівнем акторської гри і досконалим підбором драматичного репертуару. Більшість студентів підготовчого факультету, готуючись до викладання у школі, не тільки приймали активну участь у постановчій частині п'єс, а й виступали її авторами. Більшість майбутніх викладачів риторики і піітики, що потім писали комедії і трагедії не тільки для їх показу у власній школі, а й на замовлення міських магістратів, були випускниками цього факультету. Прокуратори, декан і ректор «артистів» надавали великого значення художньо-драматичній підготовці, що особливо стала відчутною на практиці у XV-XVI століттях. Традиції факультету мистецтв, закладені у часи пізнього Середньовіччя і сьогодні мають місце в системі університетів Франції.

Таким чином, факультет мистецтв середньовічних університетів упродовж всього окресленого періоду був фундаментом становлення і розвитку вищої освіти у Західній Європі. Дидактичні засади підготовки майбутніх бакалаврів, магістрів і професорів мистецтв вдосконалювалися з розвитком науки і техніки, залишаючи незмінним ядро — форми, методи і принципи організації навчального процесу, що має відголоски і в сучасній вищій школі. Філософські

засади освіти на факультеті базувалися на виробленому тут інтелектуальному методі — схоластиці, що остаточно занепадає у XV ст., але ростки нового мислення простежуються ще від моменту пробудження інтересу до античної філософії і вільного тлумачення аристотелівських теорій.

Дана проблема не вичерпується окресленим колом досліджень, вона вводить у процес дослідження основ формування вищої школи західного зразка, є сьогодні в умовах реформування вищої школи надзвичайно актуальною і потребує подальшого аналізу і вивчення.

Література

- 1. Блок М.** Аполлогия истории, или Ремесло историка. — 2-е дополненное изд. — М., 1986.
- 2. Гуревич А.Я.** Жак Ле Гофф и «Новая историческая наука» во Франции. — Екатеринбург.
- 3. Ле Гофф Ж.** Цивилизация средневекового Запада. — Екатеринбург, 2005.
- 4. Укролова В.С.** Античное наследие в культуре раннего Средневековья. — М., 1989.
- 5. Ястребицкая А.Л.** Западная Европа XII-XIII веков. Эпоха, город, быт, костюм. — М., 1978.

Надійшла до редакції 15.10.2007 р.